

Jak překládat cizojazyčné pasáže v uměleckém textu

Problematika cizojazyčných prvků je zajímavá, aktuální, nabízí celou řadu podnětů k podrobnějšímu zpracování. Bylo by např. možné zkoumat, z kterých jazyků a v které době se cizojazyčné prvky přejímají, které oblasti života společnosti se týkají, která společenská vrstva je jejich uživatelem, jakým způsobem se tyto výrazy začleňují do systému toho kterého jazyka, do jaké míry je přejímání cizojazyčných prvků nezbytné, funkční atd.

Výsledek začlenění cizího jazyka do jazyka mateřského bývá označován jako tzv. vícejazyčnost. Tento pojem se však někdy v odborné literatuře kříží s pojmy „míšení jazyků“ (*Sprachmischung*) (L. Spitzer) a „střídání kódů“ (*codeswitching*) (U. Weinreich 1953; P. Trost 1976). Míšením jazyků je označována situace, při níž dochází ke vzniku tzv. hybridních přirozených jazyků – kreolských jazyků a pidginů. Kreolských jazyků i pidginů je celá řada, vznikly smíšením domácích lexikálních prvků s některým evropským jazykem se značně zjednodušenou mluvnicí. Kreolština v užším slova smyslu je jazyk, který vznikl na základě francouzštiny v antilské oblasti (Haití aj.); pidgin-english (*pidgin* je zkomolenina anglického slova *business* „obchod“) byla utvořena na základě angličtiny v oblasti Jihočínského moře. Podobných jazyků – i na základě španělštiny, portugalštiny – existují v různých částech světa již desítky. Pojmem střídání kódů je míněno např. řečové chování bilingvního mluvčího, který přechází z jednoho jazyka do druhého podle určitých norem v určité promluvové situaci.

Některé dosud poměrně málo sledované problémy nalezneme, zastavíme-li se u problematiky cizojazyčných prvků z pohledu teorie překladu. Jistě by bylo podnětné si např. všimnout, jakým způsobem (větším množstvím vysvětlivek, překladem pod čarou apod.) se na překladu cizojazyčných prvků postupem času odrazí kupř. ústup všeobecné znalosti určitého jazyka (latina, francouzština).

Přiblížíme si nyní některé základní způsoby překladu cizojazyčných prvků v uměleckém textu.

Cizojazyčných prvků je v umělecké próze často funkčně využíváno, a proto zachování téže funkce hraje při překladu těchto prvků klíčovou úlohu. Cizí jazyky pomáhají navodit atmosféru cizokrajného prostředí, zdůraznit národní, sociální osobitost postav; mají významnou funkci charakterizační, mohou zvýšit dojem autentičnosti textu či se stát zdrojem zápletky, slovní hříčky. Lze jimi vyjádřit autorovu zálibu v hledání netradičních forem pojmenování, jeho duchaplnost, vtip. Cizojazyčné prvky jsou rovněž nezřídka důležitým činitelem stylistickým. V některých případech jsou prostředkem pro dosažení komického účinku textu (viz L. Dvorský 1984), opomenout nelze ani specifickou estetickou kvalitu jejich zvukové podoby apod.

Jak při překladu cizojazyčných prvků postupovat? V první řadě je třeba rozhodnout, zda vůbec cizojazyčný prvek přeložit, či zda ho převzít, ponechat v původní podobě. U obecně srozumitelných výrazů (pozdravy, poděkování, oslovení apod.) je totiž mnohdy prospěšnější cizojazyčný prvek nepřekládat. Překlad nebo někdy i vysvětlení pod čarou může svou redundantností působit rušivě a může se nepříznivě odrazit v recepci textu překladu.

Při překladu cizojazyčných prvků hraje pochopitelně významnou roli srozumitelnost, jež je závislá na celé řadě faktorů (příbuznost daných jazyků, téma, rozsah cizojazyčné pasáže, její stylové zabarvení, stupeň osvojení cizího jazyka čtenářem atd.). Obecně platné pravidlo, které by tento problém beze zbytku vyřešilo, nelze patrně stanovit; v teorii překladu však nalezneme určitá doporučení.

J. Levý (1983) např. upozornil na skutečnost, že ideálem bývá často docílení významové srozumitelnosti při zachování dojmu cizího prostředí, koloritu. Aby bylo tohoto cíle dosaženo, musí překladatel vhodně vybrat z různých překladatelských postupů, zvolit vhodnou míru nápovědy čtenáři a nepodceňovat ho překladem všech cizojazyčných prvků. J. Levý (1983, s. 126) proto doporučuje přeložit významově závažné cizojazyčné prvky do cílového jazyka a „... k naznačení cizosti promluvy ponechat jen běžné pozdravy a krátké odpovědi, které jsou jasné ze souvislosti /.../ tedy cizojazyčné promluvy jen naznačit a ten náznak případně kombinovat s vysvětlením (prohodil turecky)“.

V některých případech jsou nároky na čtenářovu znalost cizích jazyků značné. Např. v Čapkových *Obrázcích z Holandska* se v jedné výpovědi vystřídají angličtina, nizozemština, francouzština a němčina:

... ale začne-li říkat například, ani o tom nevěda: „Yes, mijnheer, ce soir it is schrecklich horko, pak teprve dospěl k onomu složitému lingvistickému stavu...“
(K. Čapek 1958a, s. 284)

Při překladu této pasáže by bylo patrně nejvhodnější ponechat cizojazyčné prvky v nezměněné podobě a přeložit je ve vysvětlivkovém aparátu, popř. uvést, o jaké jazyky jde.

A. V. Čirikov (1982) navrhuje pro překlad cizojazyčných prvků čtyři překladatelské postupy:

1. převzetí autorova následného překladu cizojazyčného prvku;
2. převzetí autorova objasnění významu cizojazyčného prvku kontextem (autor i překladatel ponechají výraz v „cizojazyčné“ podobě, v kontextu se však objeví buď jeho ekvivalent v cílovém jazyce, nebo v jazyce výchozím – podle toho, máme-li na mysli překlad nebo originál; nebo význam cizojazyčného prvku vyplyne ze situace, z kontextu);

3. vysvětlení významu cizojazyčného prvku překladatelovým upřesněním textu překladu (překladatel použije v cílovém jazyce prostředku, který svým lexikálním významem může suplovat a blíže objasnit význam výrazu (pasáže) z jazyka výchozího; pro tento postup jsou vhodná zejména *verba dicendi*);
4. následný překladatelův překlad cizojazyčného prvku.

Z Čirikovových postupů je zřejmá snaha učinit cizojazyčný prvek srozumitelným, pomocí čtenáři překladu. První dva postupy, v překladech běžné, potíže překladateli nečiní, neboť překladatel překládá přímo autorův překlad cizojazyčného prvku nebo autorovo objasnění významu cizojazyčného prvku kontextem. Jedná se tedy v podstatě spíše o postup autorský než překladatelský. Jde o přímý překlad textu originálu, překladatel cílový text nijak neupravuje.

Jako příklad převzetí autorova následného překladu cizojazyčného prvku (1. postup) uvádíme úryvek z Čapkovy povídky Experiment profesora Rousse:
„... Já budu moc krátký: to se musí vy- eh, well, vyloučit vůle a odvaha: tím se vybaví podvědomě connexions a já z toho budu poznat, co- co-.“ *Slavný profesor tápal po slově.*

„Well, what's on the bottom of your mind.“

„Co je na dně vaší duše,“ napověděl někdo z auditoria.

„Docela tak,“ děl C. G. Rouss uspokojeně.

(K. Čapek 1958b, s. 41)

V Čapkově textu je uvedena cizojazyčná pasáž a posléze je přeložena autorem do češtiny. V překladech této pasáže je situace obdobná. Anglicky psaná pasáž se v textu překladu objevuje v nezměněné podobě a je rovněž následně překládána do cílového jazyka. Překlad např. do francouzštiny vypadá takto:

„... Je serai très bref; il faudra surtout ex... exclure la volonté et la réflexion; par ce moyen se libèrent les consciences connexions et je connaîtrai de là ce qui... ce qui...“

L'illustre professeur hésita. „Well, what's on the bottom of your mind.“

– *Ce qui est au fond de votre âme, souffla un auditeur.*

– *Exactement cela, dit C. G. Rouss, satisfait.*

(K. Čapek 1967, s. 46)

Určité potíže mohou nastat v případě, překládá-li se do jazyka, který v originálu vystupuje jako jazyk cizí (např. francouzsky psaná pasáž v českém originálu a překlad onoho díla do francouzštiny). I v takovém případě je nutné usilovat o zachování stejného účinku cizojazyčného prvku. Překladatelská praxe řeší tyto případy často překladatelovou poznámkou upozorňující, že se jedná v originále o cizojazyčnou pasáž. Ve francouzském překladu Čapkovy Války s Mloky je např. uvedeno *en français dans le texte* (K. Čapek 1969, s. 166) znamenající „v textu francouzsky“.

Při převzetí autorova objasnění významu cizojazyčného prvku kontextem (2. postup) překladatel cizojazyčnou pasáž opět nepřekládá, ponechává ji v původní podobě. Překládá ale kontext, pomocí něhož se význam cizojazyčné pasáže ozřejmuje. V následujícím úryvku se význam italského výrazu *francoboli esteri* znamenající „cizí známky“ vyrozumí právě z kontextu:

Kdyby věděli moji známí, jakou radost jsem udělal orvietským klukům, když jsem jim rozdal české poštovní známky, byli by mně jistě víc psali. Hned mne ti kluci obklopili a chtěli na mne francoboli esteri; dal jsem jim, co jsem měl, a tu vydechli s nadšenou radostí „Cecoslovacchia!“

(K. Čapek 1958a, s. 21)

V překladu by měl překladatel přeložit celý text vyjma italský výraz *francoboli esteri*, který by měl zůstat v původní podobě.

Při třetím překladatelském postupu, jímž je vysvětlení cizojazyčného prvku překladatelovým upřesněním textu překladu, se cizojazyčný prvek v překladu ponechává v původní podobě a jeho význam se upřesní, blíže specifikuje. Uvedeme příklad z výše uvedené Čirikovovy studie, v níž rozebírá překlad cizojazyčných prvků z italského románu *La Pelle* (C. Malaparte 1965) do ruštiny.

A. V. Čirikov 1982, s. 115 např. navrhuje přeložit větu *Thank you, Father, disse il Generale Cork* (česky: Děkuji ti, otče, řekl generál Cork) větou *Thank you, Father, poblagodaril general Kork* (tamtéž) (česky: Děkuji ti, otče, poděkoval generál Cork). V překladu do ruštiny je tedy italský výraz *disse* (řekl) přeložen *poblagodaril* (poděkoval). Čtenář ruského překladu tak snáze pochopí význam anglického *thank you*. Italský originál takovou náповědu čtenáři neposkytuje. Tento postup je vhodný zejména u běžně nesrozumitelných výrazů. V naší ukázce nepovažujeme jeho užití za nezbytné, protože se jedná o cizojazyčný prvek všeobecně srozumitelný.

Při následném překladatelově překladu cizojazyčného prvku v překladu (4. postup) je cizojazyčný prvek ponechán v původní podobě, překladatel však navíc připojí překlad onoho prvku do cílového jazyka (buď přímo za cizojazyčnou pasáž, nebo – zejména v přímé řeči – za uvozovací větu). Tento postup se vyskytuje v překladech poměrně často. Jeho užitím se dosahuje stejného efektu jako u Čirikovova prvního překladatelského postupu. Je na překladateli, aby posoudil, nakolik je takový postup nutný a vhodný. Doporučujeme využít ho zejména v případě cizojazyčných prvků všeobecně nesrozumitelných. Jako příklad uvádí A. V. Čirikov (1982, s. 113) anglický výraz z Malaparteho románu *La Pelle* – *I hope so - disse il Generale Cork* (česky: Doufám, řekl generál Kork), pro jehož překlad do ruštiny navrhuje následující řešení: *I hope so, – skazal general Kork. – Nadějus* (A. V. Čirikov 1982, s. 115).

Setkáme se i s případy překladu cizojazyčné pasáže pod čarou. Např. v českém překladu Hugových Dělníků moře (V. Hugo 1960) je rozsáhlá španělsky psaná pasáž přeložena do češtiny – český text je psán kurzívou pod čarou. Toto řešení není příliš vhodné, neboť se významové jednotky, které jsou součástí díla, přesouvají do edičního aparátu mimo dílo. (Blíže srov. M. Hrdlička 1989).

Závěrem jedna zajímavost: někdy může být na cizojazyčné pasáži (dokonce na jediném slově) postavena osa celé povídky. V Čapkově Historii dirigenta Kaliny je příběh založen na tom, že se jistý Kalina, neznalý anglického jazyka, stane v Liverpoolu proti své vůli svědkem zločinného komplotu – tak alespoň usuzuje jeho mimořádně citlivý sluch podle zabarvení hlasů spiklenců a podle dalších fonických příznaků. Celý zoufalý pobíhá Kalina po nočním městě ve snaze na chystaný zločin upozornit. Nepomůže ani intervence u strážců veřejného pořádku: jazyková bariéra je překážkou nepřekonatelnou. Příběh končí tragicky – v denním tisku se Kalina „dočítá“ o vraždě jakési ženy:

Já nevím, jak jsem toho rána na zkoušce dirigoval; ale když jsem nakonec praštil taktovkou o zem a vyběhl na ulici, vykřikovali kameloti večerníky. Koupil jsem si jeden, – byl tam veliký nápis MURDER a pod ním fotografie nějaké bělovlasé paní. Já myslím, že murder znamená vražda.

(K. Čapek 1958b, s. 227)

V anglickém překladu byl překladatel nucen provést menší zásah do textu originálu, a sice vynechat závěrečnou větu, neboť Čapkův příběh staví na neznalosti angličtiny a v anglicky psaném textu není možné tohoto postupu použít. Závěr překladu do angličtiny vypadá takto:

I bought one – it contained a big head-line „Murder“ and under that the photograph of a whitehaired woman.

(K. Čapek 1932, s. 215)

Problematika překladu cizojazyčných prvků je rozsáhlá a značně komplikovaná. Z našich výkladů plyne, že při překladu cizojazyčných prvků by mělo jít především o zachování jejich funkce z originálu. Úspěch či neúspěch řešení často závisí na vynalézavosti a tvůrčím přístupu překladatele.

Prameny:

- Čapek, K. (1932), *Tales from two pockets*. London
Čapek, K. (1958a), *Italské listy, Anglické listy, Výlet do Španěl, Obrázky z Holandska*. Praha
Čapek, K. (1958b), *Povídky z jedné kapsy, Povídky z druhé kapsy*. Praha
Čapek, K. (1967), *L'affaire Selvin*. Paris
Čapek, K. (1969), *La guerre des salamandres*. Verviers
Hugo, V. (1960), *Dělníci moře*. Praha
Malaparte, C. (1965), *La Pelle*. Firenze

Nocionálně-kryptická funkce cizojazyčných prvků z překladatelské perspektivy

Jak jsme již dříve naznačili, je začleňování cizích jazyků do uměleckých textů hojně využíváno pro specifické vlastnosti cizojazyčných prvků. Ve většině případů je pro literární postavu (a pochopitelně i čtenáře) význam cizojazyčné pasáže srozumitelný: jednající postavy totiž příslušný cizí jazyk (popř. více cizích jazyků) ovládají, jsou schopny jím komunikovat nebo mu alespoň rozumějí⁷⁰). Zjevná je rovněž autorova, popř. vydavatelova snaha po dosažení srozumitelnosti i pro čtenáře (vysvětlivkový aparát, překladatelské postupy); bez „nápovědy“ jsou zpravidla ponechány jen cizojazyčné výrazy obecně srozumitelné.

V uměleckém textu se však vyskytnou i případy, v nichž komunikativní funkce cizojazyčných prvků (a tím tudíž i jejich srozumitelnost) ustupuje funkci nocionálně-kryptické (*kryptos* znamená řecky „utajený, zamlčený“, viz J. Šabršula a kol. 1983, s. 41). Cizojazyčný prvek je v takovém případě nesrozumitelný, „neproniknutelný“, stává se pro literární postavu, která příslušný jazyk neovládá, nerozluštitelnou šifrou, seskupením grafémů či zvuku nedávajících smysl, je prostředkem utajení, zamlčení, skrytí obsahu určitého sdělení.

Někdy dochází k záměrné nesrozumitelnosti cizojazyčných prvků jak pro literární postavu, tak především pro čtenáře, což má často za následek komický účinek – viz např. různé pseudojazyky v Čapkově *Válce s Mloky*:

*„SAHT NA KCHRI TE SALAAM
ANDER BWTAT*

*SAHT GWAN T' LAP NE SALAAM ANDER BWTATI OC. T'CHENI BECHRI
NE SIMBWANA M'BEIVGWE OGANDI...“*

(K. Čapek 1954, s. 147)

Tato jakási tajemnost, nejasnost cizojazyčného sdělení může vyvolat údiv, může postavu ohromit, zmást, odradit apod., čehož je v beletrii využíváno v nejrůznějších situacích. (V této souvislosti nutno poznamenat, že se zaměříme pouze na případy, v nichž je cizí jazyk použit v náležité formě a ponecháme stranou nejrůznější zkomolené podoby cizojazyčných prvků a koneckonců i mateřského jazyka, kde neporozumění a nesrozumitelnost mohou nastat především následkem deformace – at' záměrné či samovolné – příslušného jazyka.)

Pokusíme se tedy nyní ve stručnosti ukázat, jakými jazykovými, resp. cizojazyčnými prostředky je v uměleckých textech nocionálně-kryptická funkce cizích jazyků dosahováno.